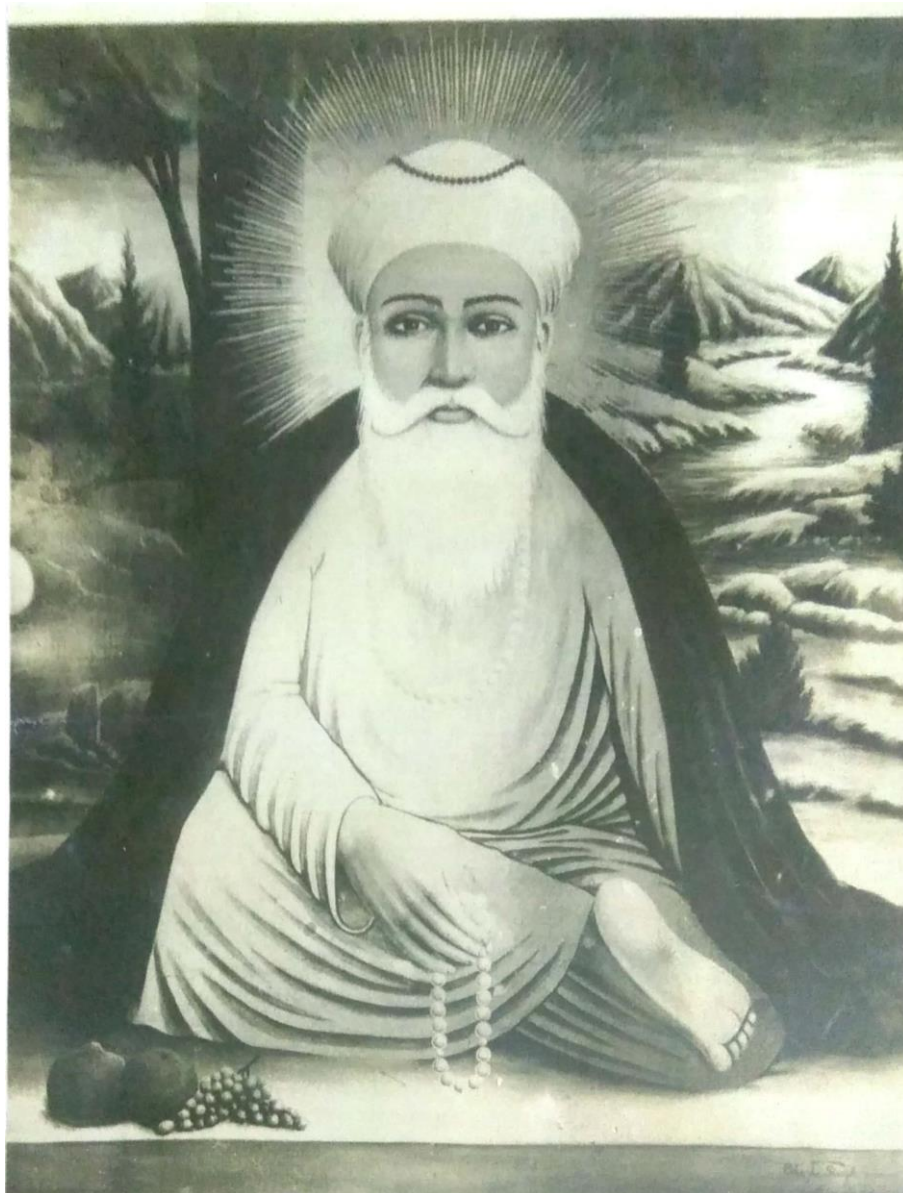

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਅਕਤੂਬਰ 2019

(Painting by Bhagat Singh Artist – For Write-up, see Page 17)

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰਾਂ ਫੱਸਣਾ ਨਹੀਂ

ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਏ
ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇਸਾਈ ਇਸਲਾਮ ਸੱਭੇ ।
ਰੂਪ ਉਸੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਹਨ ਗੁਰੂ ਤਮਾਮ ਸੱਭੇ ।
ਦਿੱਤੀ ਸਿਖਿਆ ਮਾਨਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਪੈਦਾ ਹੋਇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਨ ਸੱਭੇ ।
ਜਟਾ-ਜੂਟ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਭੇਜੇ
ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਰੱਖੇ ਈਮਾਨ ਸੱਭੇ ।
ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੁਲਨਾਮ ਕਰਮਨਾਮ ਹੋਵੇ
ਅਤੇ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਫੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ।
ਬਿਨਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧਿਆਵਣਾ ਨਹੀਂ
'ਸੰਤੋਖ' ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰਾਂ ਫੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ।

ਵਿਚਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਫਸਸਣਾ ਨਹੀਂ

ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਏ
ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇਸਾਈ ਇਸਲਾਮ ਸੱਭੇ ।
ਰੂਪ ਉਸੇ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਹਨ ਗੁਰੂ ਤਮਾਮ ਸੱਭੇ ।
ਦਿੱਤੀ ਸਿਖਿਆ ਮਾਨਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਪੈਦਾ ਹੋਇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਨ ਸੱਭੇ ।
ਜਟਾ-ਜੂਟ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਭੇਜੇ
ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਰੱਖੋ ਈਮਾਨ ਸੱਭੇ ।
ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੁਲਨਾਮ ਕਰਮਨਾਮ ਹੋਵੋ
ਅਤੇ ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਵਿਚਕ ਫਸਸਣਾ ਨਹੀਂ ।
ਬਿਨਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧਿਆਵਣਾ ਨਹੀਂ
'ਸੰਤੋਖ' ਵਿਚਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਫਸਸਣਾ ਨਹੀਂ ।

ਪੁਸਤਕ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ - ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ),
ਪੀਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90, ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਇਕ ਕਾਪੀ: 15 ਰੁਪਏ
- ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ: 150 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR 1500
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160015
ਫੋਨ: 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website: <http://www.amritkirtan.com>

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ: 0172-2216283, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਪਾਦਕੀ: ਕਰਤੂ ਬੇਨਤੀਆ: ਨਾਨਕ ਰਾਜ ਚਲਾਇਆ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	2
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਨਟ - ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	5
Gurbani Sangeet and Raag Maroo - Dr Jagir Singh	8
ਟਾਈਟਲ ਚਿਤਰ ਬਾਰੇ - ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	17
ਸੁਰਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਸ਼ੁੱਧ ਕਲਿਆਣ - ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	19
ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ	ਟਾ-4

Donations to **AMRIT KIRTAN TRUST** are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity. Cheques/Drafts should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Mohali . Donations can also be sent by money order at the address: **AMRIT KIRTAN TRUST** (Regd.), 422, Sector 15-A, Chandigarh-160015. The Donations can be made by Electronic Transfer also. The Bank details are: **AMRIT KIRTAN TRUST** Savings Bank A/C No.65079603302, IFSC: SBIN0018141 in the State Bank of India, Phase 3B2, Mohali Punjab Branch. After such a Deposit, please inform us your Name and Address as also the deposit details to enable us to send you the receipt.

ਨਾਨਕ ਰਾਜ ਚਲਾਇਆ

ਪਿਛਲੇ ਅੰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਡਾ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ 'ਨਾਨਕ ਬਿੰਬ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਅਖਿਆ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਡਾ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਘਟ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ—। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਾਨਕ-ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਧਰਮ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕਾਬਲ-ਕਬੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ— ਅਜਿਹਾ ਮਤ ਨਾਨਕਧਾਰਾ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨਾਨਕ-ਉਦੈ ਦੀ ਗੱਲ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਤਨਾਉ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕ-ਵਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਖੰਡਨ-ਜੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵੱਲ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਾਉ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਭਾਵ-ਮੁਦ੍ਰਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਾਵ-ਮੁਦ੍ਰਾ ਸਮਝੋਤੇ ਜਾਂ ਆਗਿਆਕਾਰਿਤਾ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਵਿਜੈ ਦੀ ਹੈ। 'ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸ਼ਾਇਦ ਰਤਾ ਕੁ ਬਾਅਦ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਵਿਜੈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਧੇ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਹ ਪੁਰਾਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰਥ-ਕਰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਜੁੱਧ ਕਰਨ ਗਏ ਹਨ। ਧਰਮ-ਜੁਧ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਤਾਂ ਗੋਬਿੰਦ-ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਥਨ ਰਾਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ-ਜੁਧ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਸਲਾਮੀ ਜਿਹਾਦ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਜੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਹੀ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੇ ਅੰਤਿਮ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਆਖਰੀ-ਨਬੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਆਖਰੀ ਨਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਦ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ-ਗੁਰੂ ਅੰਤਿਮ-ਨਬੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਜੁਧ ਮੁਜਾਹਿਦਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਨੂੰ ਖੁੰਡਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਨਾਨਕ-ਬਿੰਬ ਦੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮ ਖੰਡਨ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸ਼ਾ ਇਸਲਾਮ ਵਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਇਕ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਜੁਧ ਦੀ ਨਵੀਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਹੀ ਉਦੈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਨਵੀਨ ਰਾਜ-ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈਂਦੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਰਮ-ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਰਾਜ-ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਮੌਨ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਵੀ ਸਤੇ-ਬਲਵੰਡ ਲਿਖਿਤ ਵਾਰ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(੧) ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵਦੈ ॥

(੨) ਝੁਲੈ ਸੁ ਛਤੁ ਨਿਰੰਜਨੀ ਮਲਿ ਤਖਤੁ ਬੈਠਾ ਗੁਰ ਹਟੀਐ ॥

(੩) ਤੁਧੁ ਡਿਠੇ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਮਲੁ ਜਨਮ ਜਨਮ ਦੀ ਕਟੀਐ ॥

(੪) ਦਿਲ ਖੋਟੇ ਆਕੀ ਫਿਰਨਿ ਬੰਨ੍ਹ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨਿ ਛਟੀਐ ॥

(੫) ਨਾਨਕੁ ਕਾਇਆ ਪਲਟੁ ਕਰਿ ਮਲਿ ਤਖ਼ਤੁ ਬੈਠਾ ਸੈਡਾਲੀ ॥

(੬) ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਬੈਹਣਾ ਸੋਈ ਦੀਬਾਣੁ ॥

(੭) ਧੰਨੁ ਸੁ ਤੇਰਾ ਬਾਨੁ ਹੈ ਸਚੁ ਤੇਰਾ ਪੈਸਕਾਰਿਆ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਕ-ਰਚਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰੂਪਕ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਉਪਮਾਨ ਵੀ ਕਵੀ-ਚਿੰਤ ਦੀ ਗੀਤ-ਸੱਧਰ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ-ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਤੇ-ਬਲਵੰਡ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਾਨਕ-ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਸਦ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਮਾਰਗ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਰਤਖਿ ਹੋਏ ਬਹਿ ਰਾਜੁ ਆਪਿ ਟਿਕਾਇਆ ॥

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਧਰਮ-ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਰਾਜ-ਭਾਵਨਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ॥

(੧) ਬਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰ ਛੜੁ ਫਿਰਾਇਆ ॥

(੨) ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸਾਹੁ ਬੇਪਰਵਾਹੁ ਅਥਾਹੁ ਸਹਾਬਾ ॥

... ..

ਕਾਇਮੁ ਦਾਇਮੁ ਸਾਹਿਬੀ ਰਾਜਰੁ ਨਾਜਰੁ ਵੇਦ ਕਿਤਾਬਾ ॥

... ..

ਇਕੁ ਛਤਿ ਰਾਜੁ ਕਮਾਂਵਦਾ ਦੁਸਮਣੁ ਦੂਤੁ ਨ ਸੋਰ ਸਰਾਬਾ ॥

(੩) ਬਾਬਰ ਕੇ ਬਾਬੇ ਮਿਲੇ ਨਿਵ ਨਿਵ ਸਭ ਨਾਬਾਬ ਰਚਾਯਾ ॥

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਪਰ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਪੁਰਾਣ-ਬਿੰਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਗੀਤਾਂ, ਆਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਨਾਨਕ-ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਨਕ-ਮਾਰਗੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਸਾਜ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦੀਨ-ਸ਼ਾਹ: -

(੧) ਰਾਜ ਸਾਜ ਜਬ ਹਮ ਪਰ ਆਯੋ।

ਯਥਾ ਸਕਤਿ ਤਬ ਧਰਮ ਚਲਾਯੋ।

(੨) ਬਾਬੇ ਕੇ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੋਊ।

ਆਪ ਕਰੇ ਪਰਮੇਸਰ ਸੋਊ।

ਦੀਨ ਸਾਹ ਇਨ ਕੋ ਪਹਿਚਾਨੋ।

ਦੁਨੀ ਪਤੀ ਉਨ ਕੋ ਅਨੁਮਾਨੋ।

ਬਚਿਤਰ-ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਦੋ ਬੰਸਾਵਲੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ: ਰਾਜ-ਬੰਸਾਵਲੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਬੰਸਾਵਲੀ। ਪਹਿਲੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਤਿਆਗ ਕੇ ਧਰਮ-ਮਾਰਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੇਜੇ ਅਵਤਾਰ ਜਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਧਰਮ ਕਰਮ ਤੋਂ ਉਖੜ ਕੇ ਰਾਜੇ ਬਣ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪਹਿਲੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਉਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਲੇਖ ਦੂਸਰੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਉਪਰ। ਦੋਵੇਂ ਕਾਲ-ਚੱਕਰ ਵਸ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਰ-ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਟੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤੇ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਨਾਉ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ

ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਸੇ ਤਨਾਉ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਾਜ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਨਕ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲੱਛਣ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਗ੍ਰੰਥ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਰਚਿਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋਇਆ ਤੱਥ-ਮੂਲਕ ਇਤਿਹਾਸ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ, ਸਿੱਖ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਨਾਨਕ-ਬਿੰਬ ਦਾ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ:

ਕੋਊ ਕਹੈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਯਹ ਹੋਉਗੁ ਸੁ ਛਤ੍ਰ ਧਾਰ ॥

ਇਸ ਨੇ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ-ਪਰਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕੌਲ-ਇਕਰਾਰ ਭੁਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:

ਅੰਗਦ ਤੇ ਗੁਰ ਭਯੋ ਅਮਰਦਾਸ ॥

ਕੀਯੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵਾ ਜਾਸ ॥

ਬਾਈ ਸੂਬੇ ਜਿਨ੍ਹੈਂ ਨਿਵਾਏ ॥

ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵੇ ਜਿਤਨ ਜਿਤਾਏ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਰਾਜ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਠੁਕਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਥਿਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਪਾਸੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

-----ਇਹ ਸਾਰਾ ਲੇਖ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਹੈ ਜੀ। -- ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਖਿਮਾ ਜੀ --

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਨਟ

*ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 31 ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਧੀਨ ਨਟ ਰਾਗ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਉਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਨਟ-ਨਾਰਾਇਣ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਅਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਛੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਗਾਰਾਣਵ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਨਟ ਰਾਗ ਦੀ ਰਾਗਣੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਰਤ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਟ-ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੇਘ ਰਾਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਕਈ ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਵੇਂ ਨਟ ਕੇਦਾਰ, ਨਟ ਸਾਰੰਗ, ਨਟ ਮਲਾਰ, ਨਟ ਭੈਰਵ ਆਦਿ। ਨਟ ਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੱਧਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਨਟ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਣੀ ਅੰਤਰਗਤ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਇਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿਆਕਰਣ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਉਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੰਨਾ ੯੭੫ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪਦਾ ਤੇ ਪੜਤਾਲ; ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪਦੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਦੋਂਕਿ ਨਟ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਦੇ, ਛੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਪੜਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਤ ਪਦੇ ਤੇ ਇਕ ਪੜਤਾਲ ਦਰਜ ਹੈ।

ਰਾਗ ਨਟ-ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਖਮਾਜ ਥਾਟ ਸਰੂਪ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਆਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੱਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਰਾਗ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਥਾਟ ਖਮਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਭ, ਨਿਸ਼ਾਦ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੋਹ ਸ਼ੜਜ ਰਿਸ਼ਭ ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ ਧੈਵਤ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨੀ (ਕੋਮਲ) ਧੈਵਤ ਪੰਚਮ ਮਧਿਅਮ ਰਿਸ਼ਭ

ਸ਼ੜਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤ ਅਹੋਬਲ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਾੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮੰਨਦਿਆਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਚਲਨ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭੇਦ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾੜਵ-ਵਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੰਪੂਰਨ ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮਧਿਅਮ ਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਸ਼ੜਜ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਵਾਦੀ ਪੰਚਮ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਰਿਸ਼ਭ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਦੀ ਪੰਚਮ, ਸੰਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਭ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਟ-ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਪੈਵਤ ਤੇ ਗੰਧਾਰ ਦਾ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਅਲਪ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਸ਼ਾੜਵ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਇਸ ਆਰੋਹ ਸ਼ੜਜ ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਰਿਸ਼ਭ, ਮਧਿਅਮ(ਤੀਵਰ) ਪੰਚਮ ਪੈਵਤ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਪੈਵਤ ਪੰਚਮ ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਪੈਵਤ ਪੰਚਮ, ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਰਾਗ ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਟ ਰਾਗ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜੋਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ਹੈ। ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂਗ ਰਾਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਰਾਗ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਟ ਬਿਲਾਵਲ, ਛਾਇਆ ਨਟ, ਹਮੀਰ ਨਟ, ਕੇਦਾਰ ਨਟ ਆਦਿ।

ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਗ ਥਾਟ ਵਰਗੀਕਰਣ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਰਾਗ ਨਟ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਕਈ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹਨ ਜੋ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹਨ: ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਗ ਨਟ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾੜਵ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਭ ਸੰਵਾਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਪੈਵਤ ਕੋਮਲ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਰਾਗ ਨਟ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਔੜਵ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਪੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਕੋਮਲ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿ, ਅੰਸ਼; ਨਿਆਸ ਸ਼ੜਜ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤਿਮ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਪੈਵਤ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਔੜਵ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਸ਼ੜਜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨਟ ਨੂੰ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਰਜਿਤ ਸੁਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਵਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮਧਿਅਮ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਸ਼ੜਜ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ ਗਾਇਆ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ

ਆਰੋਹ ਸ਼ੜਜ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ, ਪੰਚਮ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ, ਰਿਸ਼ਭ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਧੈਵਤ, ਧੈਵਤ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ(ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਸ਼ੜਜ(ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਧੈਵਤ ਨਿਸ਼ਾਦ ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ, ਸ਼ੜਜ ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਸਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਲੇਖਕ), ਉਸਤਾਦ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੀਬਰ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ।

ਉਕਤ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਗਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅਸੀਂ ਨਿਮਨ-ਦਰਸਾਈਆਂ ਵੈਬ ਸਾਈਟਸ 'ਤੇ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:

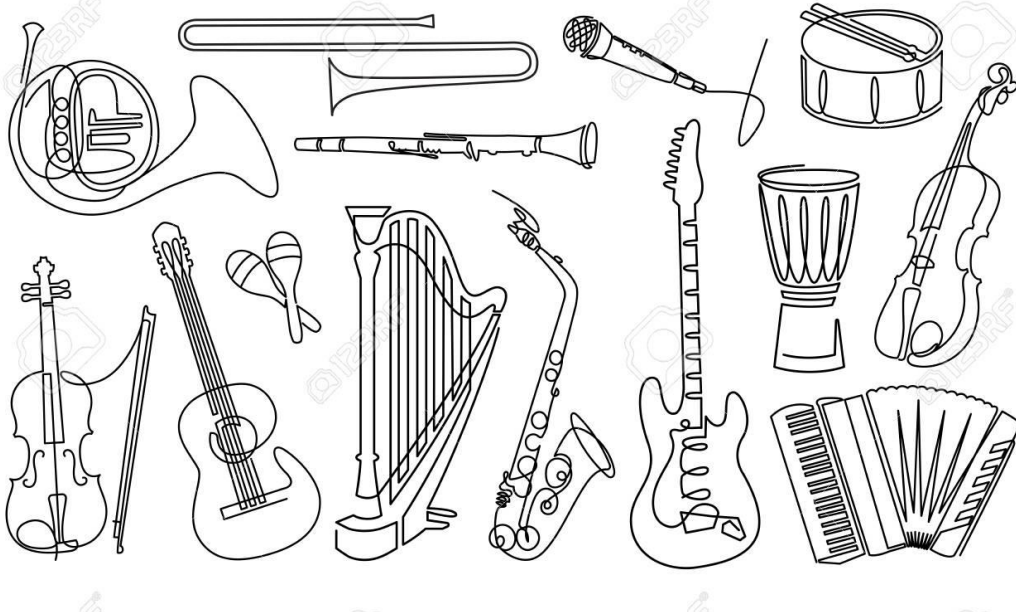
www.gurmatsangeetpup.com

www.sikh-relics.com

www.vismaadnaad.org ਅਤੇ

www.jawadditaksal.org

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

Gurbani Sangeet And Raag Maroo

Dr. Jagir Singh

Gurbani Sangeet or Gurmat Sangeet is the category of music in which Gurbani is sung. Ordinarily, the hymns included in Shri Guru Granth Sahib are termed as Gurbani. Shri Guru Granth Sahib is a unique Granth in the history of mankind. In addition to the light thrown on the religious, literary and cultural dimensions, it has great importance in the musical dimensions also. The musical element in the Gurbani compositions is not externally imposed on these compositions. In fact, music itself provided the environment in which these compositions were intuitively revealed the Gurus and the Bhagats. This is made abundantly clear in the Janam Sakhies whenever there is a reference to the process or mode of composing through singing as the Gurbani was revealed. For example, whenever the moment for the revelation of Gurbani came to Guru Nanak Dev Ji, he instructed Bhai Mardana Ji to tune up the Rabaab for the Raag appropriate to the time for Guru Ji to sing the Gurbani while it was being revealed to him.

Guru Arjan Dev Ji organized the Gurbani in a very specific mode under 31 main Raagas along with 31 other Raagas which are derived from the main Raagas or are created by combining elements of two or more Raagas. While editing the Gurbani, he not only gave concrete indications for the manner of singing Gurbani but also established a tradition for making Gurbani as a part of daily performance in the life of the Sikhs.

Maroo Raag: Though Maroo Raag is at serial 21 in the sequence of Raagas included in Shri Guru Granth Sahib, it is the third in importance when judged by the quantum of Gurbani composed in it, the first being Raag Gauri and the second Raag Aasaa. It includes the Banies of Guru Nanak Dev Ji, Guru Angad Dev Ji (only one Slaok) Guru Amar Das Ji, Guru Ram Das Ji, Guru Arjan Dev Ji and Guru Tegh Bahadur Ji. In addition the Banies of Bhagat Kabir Ji, Namdev Ji, Ravi Das Ji and Jai dev Ji is also included in it.

The Correlation between the Sentiment of Raag Maroo Gurbani and the Sentiment of Raag Maroo: Raagas are created by combining different lower and higher musical notes. The internal structure of a Raag depending on the manner of sequential arrangements of musical notes and their relative quantum determines the sentiment of a Raag. The eminent musicologists of Indian music believe that the different Raagas create quite different types of sentiments.

In the ancient period in India, the present day entity of Raag was named as Jati. Bharat, an eminent musicologist of that period, in his Naat-Shastra has discussed the mutual correlation amongst Raag, Rasa and poetry. He advocated that the poetical compositions permeated with a Rasa of a fundamental note-Sthai note-of a particular

Jati, should be sung in that Jati. He indicated the Rasa associated with different fundamental notes as below:

Fundamental Note	Rasa
Shadaj-Sa	Veer (Enthusiasm), Raudar (Anger), Adbhut (Wonder)
Reshabh-Re	Veer (Enthusiasm), Raudar (Anger), Adbhut
Gandhaar-Ga	Karun (Grief)
Madham-Ma	Shinghaar (Love), Haas (Mirth)
Pancham-Pa	Shinghaar (Love), Haas (Mirth)
Dhaiwat-Dha	Veebhats (Disgust), Bhiyaanak (Terror)
Nishaad-Ni	Karun (Grief)

Sharangdev and Damodar Pundit accepted Bharat's viewpoint regarding concept of Raag-Rasa but another later musicologist Ahobal came out with a different correlation between the notes and their Rasa as below:

Note	Rasa
Sa	Haas (Mirth)
Re	Shinghaar (Love)
Ga	Haas (Mirth)
Ma	Shinghaar (Love)
Pa	Bhiyaanak (Terror)
Dha	Veebhtas (Disgust)
Ni	Karun (Grief)

In modern times, musicologist Vishnu Narain Bhatkhande has propounded a theory regarding the Rasa of Ragas as determined by various combinations of notes in their structure as follows:

1. The Ragas with Komal (flat) Re and Dha have a Rasa which is Shaant (Tranquility), and Karuna,
2. Raagaas with Komal Ga and Komal Ni have Rasa/Bhaava of bravery.
3. Raagaas with normal Re and Dha have Rasa of Shinghaar.

The correlation amongst the Raagaas and their Rasa/emotion can also be known from their pictorial representations –Raagaa Paintings.

Rasa/Bhaava of Maroo Raag: Most of the scholars associated with Gurmat Sangeet are of the view that Maroo Raag originated in Maroo area i.e. Rajasthan and used mainly for music related to wars. Singing in this Raag is believed to eliminate one's cowardice as per Buddh Prakaash Darpan. Bhai Kahn Singh of Nabha mentions in Mahaan Kosh that compositions in this Raag are sung during wars as also on occasions of death. The Raag Painting relating to this Raag also depict bravery as the Bhaava of this Raag.

There are references to the Bhaava of this Raag in Shri Guru Granth Sahib As follows:

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਰਾਧੀਐ ਨਾਮਿ ਰੰਗਿ ਬੈਰਾਗੁ ॥

Through the Word of the Guru's Shabad, I worship and adore the Naam, with love and balanced detachment.

ਜੀਤੇ ਪੰਚ ਬੈਰਾਈਆ ਨਾਨਕ ਸਫਲ ਮਾਰੂ ਇਹੁ ਰਾਗੁ ॥੩॥

When the five enemies are overcome, O Nanak, this musical measure of Raga Maaroo becomes fruitful. || 3 || (Guru Arjan Dev, SGGS, P. 1425)

In this Sloak, Guru Ji has dealt with the theme of conquering the five enemies i.e. Kaam, Karodh, Lobh, Moh, Hankaar). In the Bani of this Raag, the theme of war and victory have been dealt with. The Gurus have extensively used the vocabulary related to battles:

ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਕਾਨ ਲਗੇ ਤਨ ਭੀਤਰਿ ਵੈਦੁ ਕਿ ਜਾਣੈ ਕਾਰੀ ਜੀਉ ॥੧॥

My body is pierced through with the arrow of love. How can any physician know the cure? || 1 || (Guru Nanak, SGGS, p. 993)

Amongst the battle weapons, not only arrows but Khandaa, Gadaa, Chakkar also find mention:

ਪੰਚ ਬਾਣ ਲੇ ਜਮ ਕਉ ਮਾਰੈ ਗਗਨੰਤਰਿ ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਆ ॥੯॥

Taking up the five arrows of virtue, Death is killed, drawing the Bow of the Tenth Gate in the Mind's Sky. || 9 || (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1042)

ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਲੈ ਮਨ ਸਿਉ ਲੂਝੈ ਮਨਸਾ ਮਨਹਿ ਸਮਾਈ ਹੇ ॥੩॥

Taking up the sword of spiritual wisdom, she struggles with her mind, and hope and desire are smoothed over in her mind. || 3 || (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1022)

ਖੰਡੇ ਧਾਰ ਗਲੀ ਅਤਿ ਭੀੜੀ ॥

This path is very narrow, like the sharp edge of a sword. Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p.1028)

ਸੰਖ ਚਕੁ ਗਦਾ ਹੈ ਧਾਰੀ ਮਹਾ ਸਾਰਥੀ ਸਤਸੰਗਾ ॥੧੦॥

He carries the conch, the chakra and the war club; He is the Great Charioteer, who stays with His Saints. || 10 || (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, P, 1082)

ਸਸਤ੍ਰਿ ਤੀਖਣਿ ਕਾਟਿ ਡਾਰਿਓ ਮਨਿ ਨ ਕੀਨੋ ਰੋਸੁ ॥

The sharp tool cuts down the tree, but it does not feel anger in its mind. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1017)

The use of words like 'Sanghaaran' shows that the rasa of bravery is manifested in Maroo Raag Bani:

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੇ ॥

Eradicating sexual desire, anger and egotism,

ਤਸਕਰ ਪੰਚ ਸਬਦਿ ਸੰਘਾਰੇ ॥

she destroys the five thieves through the Word of the Shabad. (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1022)

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੈ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰੇ ਹਉਮੈ ਲੋਭੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੬॥

He seizes sexual desire and anger by their necks, and kills them; He eradicates egotism and greed. || 6 || (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1040)

ਅਸੁਰ ਸਘਾਰਣ ਰਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ॥

My Lord is the Destroyer of demons. (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1028)

ਮਧੂਸੂਦਨ ਦਾਮੋਦਰ ਸੁਆਮੀ ॥

He is the Slayer of demons, our Supreme Lord and Master. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1082)

ਮੋਹਨ ਮਾਧਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰੇ ॥

The Enticer of Hearts, the Lord of wealth, Krishna, the Enemy of ego. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p.1082) The guidance given to the mankind also include element of bravery:

ਆਗਾਹਾ ਕੂ ਤ੍ਰਾਪਿ ਪਿਛਾ ਫੇਰਿ ਨ ਮੁਹਡੜਾ ॥

Look ahead; don't turn your face backwards.

ਨਾਨਕ ਸਿਝਿ ਇਵੇਹਾ ਵਾਰ ਬਹੁੜਿ ਨ ਹੋਵੀ ਜਨਮੜਾ ॥੧॥

O Nanak, be successful this time, and you shall not be reincarnated again. || 1 || (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p.1096)

There is a unique partnership amongst the Gurus and the Bhagats in portraying similar bravery Bhava in Maroo Raag Bani:

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ॥

First, accept death, and give up any hope of life.

ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ ॥੧॥

Become the dust of the feet of all, and then, you may come to me. || 1 || (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1102)

ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਉ ॥

The battle-drum beats in the sky of the mind; aim is taken, and the wound is inflicted.

ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਡਿਓ ਸੂਰਮਾ ਅਬ ਜੂਝਨ ਕੋ ਦਾਉ ॥੧॥

The spiritual warriors enter the field of battle; now is the time to fight! || 1 ||

ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥

He alone is known as a spiritual hero, who fights in defense of religion.

ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥੨॥੨॥

He may be cut apart, piece by piece, but he never leaves the field of battle. || 2 || 2 || (Kabir Ji, SGGS, p. 1105)

Bhagat Namdev Ji also remembers God as destroyer of demons:

ਭਗਤ ਹੇਤਿ ਮਾਰਿਓ ਹਰਨਾਖਸੁ ਨਰਸਿੰਘ ਰੂਪ ਹੋਇ ਦੇਹ ਧਰਿਓ ॥

For the sake of His devotee Prahlad, God assumed the form of the man-lion, and killed Harnaakhash. (Namdev Ji, SGGS, p. 1105)

The following Shabads from Maroo Raag have a place of primacy amongst the Shabads sung during Guru Arjan Dev Ji's martyrdom Gurpurb:

ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

The love which the Lord's servant feels for the Lord lasts forever. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1000)

ਬਹੁਰਿ ਹਮ ਕਾਹੇ ਆਵਹਿਗੇ ॥

Why should I come into the world again? (Kabir Ji, SGGS, p. 1103)

The shabads sung during cremation and subsequent events connected with the death of a Sikh include many shabads from Maroo Raag Bani:

ਮੂਰਖ ਮਨ ਕਾਹੇ ਕਰਸਹਿ ਮਾਣਾ ॥

O foolish mind, why are you so proud? (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, po. 989)

ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਧੁਰਹੁ ਹੀ ਹੂਆ ॥

Union and separation are ordained by the Primal Lord God. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1007)

ਬਿਰਖੈ ਹੇਠਿ ਸਭਿ ਜੰਤ ਇਕਠੇ ॥

Beneath the tree, all beings have gathered. (Guru Arjan Dev Ji, SGGS, p. 1019)

ਬਾਬਾ ਅਬ ਨ ਬਸਉ ਇਹ ਗਾਉ ॥

O father, now I shall not live in this village. (Kabir Ji, SGGS, p. 1104)

Relationship between poetic forms used in Gurbani in Raag Maroo and Raag

Maroo Itself: Some of the poetic forms used in Gurbani of Maroo Raag are of the type normally used in conventional patterns like 'Padey, Ashtpadi, Solhey, Anjali, and Sloak .Some of the forms are based on the folk poetic forms like Vaars and Dakhney. In the Indian musical tradition there is an intimate relationship between the poetical forms and the Raagaas. Many of the Indian Raagaas are based on the folk poetry's musical tunes. The names of some of the Raagaas are either associated with the caste of people or with a particular place. There are very clear indication to this effect in certain cases as follows:

Majh Raag is considered to be associated with Majhaa region of Punjab while some consider it to be associated with Madhya Pradesh. There is a poet form in Punjabi language, which is named Majh. Gauri Raag is associated with Gaur region while there is a poetical form called as Gaurhaar. Other examples include:

Raag	Region/Caste
Gujri	Gujrat/ Gujar Desh
Sorath	Sorath/Saurashtra Desh
Marr	Maroo Desh/ Rajasthan
Kanra	Kanhar Desh
Telang	Telangaana Desh
Bairari	Bairaar Desh
Todi	Toda Caste
Gaund	Gaunda Caste

Dhanasri Raag is sung during crop harvesting and is believed to increase the crop yields. Thus this Raag comes closer to the folk tunes. Many folk tunes are based on Raag Sarang. The flute tunes used by the cattle grazers and the tunes used by the snake charmers are also based on Raag Sarang. Folk songs associated with expression of joy are called Malhar, which is also the name of a Raag. Thus there is a

variety of relationships between Raagaas and the folk poetical forms.

Many of the poetical forms included in Shri Guru Granth Sahib are based on the folk music styles i.e. those tunes of the folk music with their associated rhythm and metrical dimensions which the Guru Poets used for the poetical forms such as Chhant, Aalahniyaan, Vaars, Ghoriaan, Birharey, despite the unique of themes dealt with therein.

Poetic Forms Used in Maroo Raag Gurbani: The following poetical forms have been used for the Gurbani in Raag Maroo:

1. Padey; 2. Vaar; 3. Sloak; 4. Anjuli; 5. Dakhney

Padey: A variety of Padey forms such as Do-Padey, Ti-padey, Cho-Padey, Punj-padey, Chhey-Padet, Asht-Padi, Sohley have been used. Sohley comprising of 16 Padeys has been used only in Raag Maroo. The poetical form of Padey has been used to the maximum extent in Shri Guru Granth Sahib. Guruwise extent of use of this form in Maroo Raag is given below:

1. Guru Nanak Dev Ji-12 Padey, 12 Ashtpadi, 22 Sohley total 46 Padeys.
2. Guru Amar Das Ji- 5 Padey, 1 Ashtpadi, 23 Sohley total 27 Padeys
3. Guru Ram Das Ji-8 Padey
4. Guru Arjan Dev Ji-31 Padey, 6 Ashtpadi,
5. Guru Tegh Bahadur Ji- 3 Padey

The Padey form has a special relationship with music. Almost every Padey has a line called Rahao. According to Kahn Singh of Nabha, Rahao means that part of the Padey, which is repeatedly sung subsequent to the singing of each one of the Antra of a Padey and hence is termed as “Tek or Sthai”.

As the Rahao part of a Padey is specifically made distinctive, some scholars consider the Padey poetical form meant for singing in Dhrupad style. According to Bharati Sangeet Kosh, Dhrupad means stable or non-movable or some entity, which lasts long. Such characteristics only God has and therefore Padeys, which are sung in the praise of God, are called Dhrupad. Going by such a criteria, the Padey of Maroo Raag can be considered as meant for singing in Dhrupad style. According to musicologist Bhattachandey, Dhrupad compositions have 4 parts: Sthai, Antara, Sanchaari, and Abhogi. It is up to the composer to decide as to how many stanzas to keep in each part. The Gurus have exercised such freedom and have composed Padeys with varying numbers of stanzas –such as two, three, four, five, six, eight and sixteen.

VAAR Poetic Form: This poetic form has a special place in Shri Guru Granth Sahib. Out of 22 Vaars, the Gurus have composed 21 Vaars. . Vaar poetic form was quite current even before the times of the Gurus. We get an indication of this fact from Shri Guru Granth Sahib as there are specific instruction given by the Gurus to sing these Vaars in a specific Dhun/tune of a particular Vaar current in that period. Vaars are therefore associated with music from the very beginning. According to Principal Teja Singh, Vaar poetical form arose out of the influence of the Greek poetical form called Ode. Two standing persons with instruments similar to those used by the Dhaadies of the Punjab also sing ode. Ode has three parts-Strafe, anti-strafe and Epode. One person sings strafe while anti-strafe is sung by the second person. . The Vaars of Punjabi literature are also sung in a similar manner though the Dhaadies these days are

not strictly following this practice. However, the Raagies while sing the Aasa-Di-Vaar follow this practice as one Ragie sings one Sloak while the second Regie sings the next Sloak. The Pauri is sung by all of them together.

Maroo Raag has two Vaars-one by Guru Amar Das Ji and the second by Guru Arjan Dev Ji.

Anjali. : This poetic form is used along with Padey. According to Bhai Kahn Singh of Naabhaa, there is a tradition of offering Tilan-jali- an extract of til seeds and other stuff- to the spirit of the deceased after cremation. In the Sikh tradition , Anjali as composed by Guru Arjan Dev Ji is also sung.

Sloak and Dakhnaa: Sloak poetic form has been extensively used in Guru Granth Sahib in Nitname Baanies, in Banies composed under Raagaas and also in Bani in the Non-Raag part. The Ragies may sing these in a particular rhythm or may recite them in the form of Aalaap without the use of any rhythm. The sloaks of the Vaars are sung in a specific rhythm. The Vaars in the Raag Maroo have sloaks in them.

According to Shabdaarth. the sloakas which have been composed in the language of Multan-Sahiwal region falling south of Guru Nanak's birthplace are called Dakhney-i.e. pertaining to south. In the Gurmat Sangeet tradition, Dakhneys are sung as independent entities while singing Vaars.,

Singing of the Bani in Raag Maroo: The practice of singing of Bani of Raag Maroo has been followed from the times of the Gurus. The Raagies-the singers of Gurmat Sangeet have been preserving this tradition by means of their formal training in the performance of Raag Maroo. The performance related features of this Raag along with suitable notations for singing individual Shabads of this Raag have been published by Gian Singh Abottabad, Avtar Singh-Gurcharan Singh, Prof. Tara Singh, Principal Dyal Singh, Sant Sarwan Singh of Dumaili. As this Raag has been in use since old times, there are different versions of the performance related features of it. The musicologists have been making efforts to determine the appropriate features from time to time. Dr. Gurnam Singh in his books-'Gurmat Sangeet Prabandh and Paasaar, Sikh Musicology'- has tried to lay down those features for this Raag along with similar features for other Raagaas as were prevalent in the Gurmat Sangeet tradition.

Maroo Raag is also called Maarav, Maarvaa, Maarvik etc in ancient musical treatises. It is called by only one name Maroo in Shri Guru Granth Sahib.

As Maroo Raag has been in use from old times, there are a number of its versions, which are now prevalent. These are:

- i. Bhai Kan Singh Naabhaa: This Raag is of 'Shaadav category using only six notes of the scale omitting note Pa. Notes Sa, Ga Dha, Ni are Shuddh while Re is Komal (flat) and Ma is Teevar (sharp) Ga is Vadi while Dha is Samvaadi. (Some musicologist has classified it as 'Sampooran' Raag using all the seven notes all of which are Shuddh). It is at serial 21 in Shri Guru Granth Sahib. This Raag is sung in ordinary tunes in the afternoon during wars and at the time of death of a person.
- ii. Mr. Bali gives the above noted features with the modification that the Verdi note is Dhal and Samvaadi as Ga.
- iii. Sangeet Kosh: Thaat is Poorvi, Category: Sampooran-Sampooran,Vaadi:Re while Samvaadi:Dha; Dha is Komal , Both Ma used. Time for singing: 4th Pahar of the day. Aroh: Sa, Re, Ga, Ma, Ma(sharp), dha, Ni, Sa; Avroh: Sa Ni, dha Pa Ma(sharp) Ma Ga Re Sa.

iv. Some musicologists have classified Maroo Raag under Bilawal Thaata. Vadi is Ga while Samvadi is Ni. Re and Dha are omitted in Aroh while Avroh is complete and hence the category is Audav- Sampooran. This version is closer to Raag Maroo-Bihag but in Bihag both Mas are used while only Ma is used in this version of Maroo. Hence these two Raagaas can be differentiated.

Aroh: Sa Ma, Ma Ga, Ga Ma Pa Ni Sa

Avroh: Sa ni Dha Pa, Pa Ga, Ma Ga, Sa Re Sa.

Mukh Ang: Sa Re Sa Ni, Sa Ma Ma Ga, Ni Pa, Dha Ma, Pa Ga, Sa Re Sa.

V: Thaata Khamaaj, category: Audav-Vakr-Sampooran; Vadi Ga, Samvadi: Ni; Re and Dha omitted in Aroh; Both Ni and Ni Komal are used; time for singing: Third Pahar of the day. Sa is nominally touched during Aalaap. Re is used minimally and is often used via 'meendh' in a hidden manner.

Aroh: Ni. Sa, Ga, Ma Pa Ni Sa.

Avroh: Sa Ni (komal), Dha, Pa Dha Ma, Ma Pa Ga, Sa.

Mukh Ang: Ni(Komal) Dha Pa, Dha Ma, Ma Pa Ga Sa.

In this version Bhai Avtar Singh-Gurcharan Singh have treated Sa as Samvadi note.

Vi: A committee comprising of eminent Sikh musicologists and Raagies have determined the following version of this Raag that is now being used by the Raagies performing Kirtan:

Notes: Both Ma and Ma (Sharp), both Dha and Dha (Komal), both Ni and Ni (Komal); category: Shadav-Sampooran; Vadi: Ga, Samvadi Ni; Re omitted in Aroh.

Aroh: Sa Ga Ma Pa, Dha Ni Sa

Avroh: Sa Ni (Komal) Dha Pa, Ma (Sharp) Pa dha Ni dha Pa, Ma Ga Re Sa.

Pakkar (Catch Phrase): Pa Dha Ni Dha Pa Ma Pa Ga, Pa Dha Pa Ga Re Ga re Sa.

vii. Maroo-Kaafi: Only the Bani of Guru Nanak Dev Ji is given under this Raag name. As this Raag is not mentioned in the ancient treatises, Maroo-Kafi is there for considered as originated in Gurmat Sangeet. This Raag is noted as " Maroo-Kafi Mohalla 1, Ghar 2 after invocation which shows that it is different from Maroo Raag but it is a variation of Raag Maroo. Combining Maroo and Kafi Raag creates it. Two versions are prevalent at present:

a. Category: Audav-Vakr Sampooran; Vadi Pa, Samvadi: Sa; time for singing: First part of the night; Notes: Both Ga and Komal Ga, Both Ni and Komal Ni, ; Notes omitted: Re and Dha in Aroh.

Aroh : Ni Sa Ga Ma Pa Ni Sa

Avroh: Sa Ni Pa, Pa Ma Pa Ga, Ma Ga(Komal), Sa Re Sa.

Catch Phrase: Sa Ga Ma Pa, Dha Ma Pa Ga, Ma Ga, Sa Re Sa.

b. A committee appointed for determining the structure of Gurbani Raagaas and some other musicologists have considered the following version as authentic for Gurmat Sangeet:

c. Category: Sampooran; Vadi: Pa while Samvadi as Sa; time for singing: first part of night; Notes: Both Ga, Both Ma, both Ni other notes pure; no note omitted.

d. Aroh: Sa Ga Ma Pa, Pa Ma(sharp) Dha Ma Pa, Dha Sa, Ni Sa.

Avroh: Sa Ni Dha Pa, Dha Pa Ga(Komal), Re Ni Sa.

Catch Phrase: Pa Ga Ma Pa, Pa Dha Pa Ga Ma Pa, Pa Ma Pa, Ni Dha Pa, Ma Pa Ga Re Sa.

viii. Maroo Dakhni: Only the Bani of Guru Nanak Dev Ji is under this Raag. The musicologists have determined the following features of it:

Thaat: Mayamalavgaur-Karnatak Music Janak Mela

Vadi: Dha, Samvadi : Re;

Category: Shadav-Vakr Sampooran; time for singing: first part of the morning;

Aroh: Sa Ga, Ma Pa Dha(Komal) , , Ni Dha (Komal), Pa Sa;

Avroh: Sa Ni Dha (komal), Pa, Ma Dha (Komal) Ma Pa, Ma Ga Re(Komal) Sa..

Catch Phrase: Ni Dha (Komal), Pa, Ma Dha (Komal) Ma Pa, Ma Ga Re (Komal) Sa.

The Sikh musicologists including the special committee appointed for the purpose have accepted the above noted version.

Gurbani in Raag Maroo has abundantly been sung in different rhythms. Quite a number of Gurmat musicians have set many shabads to different tunes and rhythm giving their notations. Following are the details given Guru wise/ Bhagat wise:

Guru Nanak Dev Ji:

ਆਵਉ ਵੇਵਉ ਭੁੰਮਣੀ ਕਿਤੀ ਮਿਤ੍ਰ ਕਰੇਉ ॥

The double-minded person comes and goes, and has numerous friends. (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1014) **Teen Taal**

ਕਾਇਆ ਨਗਰੁ ਨਗਰ ਗੜ ਅੰਦਰਿ ॥

Deep within the body-village is the fortress. (Guru Nanak Dev Ji, SGGS, p. 1033)-**Teen Taal**

ਆਪੇ ਕਰਣੀ ਕਾਰ ਆਪਿ ਆਪੇ ਕਰੇ ਰਜਾਇ ॥

He Himself is the Doer, and He is the deed; He Himself issues the Command. (Guru Amar Das Ji, SGGS, p. 1087)-**Ek Taal**

ਮੇਰੇ ਮਨ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਉਧਰੇ ॥

O my mind, chanting the Naam, the Name of the Lord, you will be saved. (Guru Ram Das Ji, SGGS, p. 995)-**Teen Taal**

ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥

The Name of the Lord is forever the Giver of peace. (Guru Tegh Bahadur, SGGS, p. 1008)-**Teen Taal**

ਅਬ ਮੈ ਕਹਾ ਕਰਉ ਰੀ ਮਾਈ ॥

What should I do now, O mother? (Guru Tegh Bahadur, SGGS, p. 1008) **Teen Taal**

ਮਾਈ ਮੈ ਮਨ ਕੋ ਮਾਨੁ ਨ ਤਿਆਗਿਓ ॥

O my mother, I have not renounced the pride of my mind. (Guru Tegh Bahadur, SGGS, p. 1008)-**Teen Taal**

ਪਡੀਆ ਕਵਨ ਕੁਮਤਿ ਤੁਮ ਲਾਗੇ ॥

O Pandit, O religious scholar, in what foul thoughts are you engaged? (Kabir Ji, SGGS, p. 1102)**Teen Taal**

ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਉ ॥

The battle-drum beats in the sky of the mind; aim is taken, and the wound is inflicted.
(Kabir Ji, SGGS, p. 1105) Teen Taal

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜਪਤ ਕੋ ਕੋ ਨ ਤਰਿਓ ॥

Meditating on the Sovereign Lord God, who has not been saved? (Namdev Ji, SGGS, p.1105-Teen Taal

ਮਨ ਆਦਿ ਗੁਣ ਆਦਿ ਵਖਾਣਿਆ ॥

Within my mind, I chant the Name of the Primal Lord God, the Source of virtue. (JaiDev Ji, SGGS, p.1106)-Teen Taal

ਐਸੀ ਲਾਲ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਉਨੁ ਕਰੈ ॥

O Love, who else but You could do such a thing? (Ravi Das Ji, SGGS, p.1106)-Teen Taal

In summary, it can be said that Maroo Raag is of great importance in the Sikh Musical tradition. There is a close relationship between the Raag and the Bani composed in this Raag. The Bani of this Raag is meant to be sung in this Raag though some Ragies these days are taking liberty of singing this Bani in other Ragaas too.

ਟਾਈਟਲ ਚਿਤਰ ਬਾਰੇ

ਜਗਤਾਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਚਿਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਨਕਸਰ ਸੰਪਰਦਾ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਫੀ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਚਿਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਾਫੀ ਰੋਚਕ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਨੇਕ ਚਿੱਤਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿੱਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਚਿਤਰਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਅਤੇ ਕੰਧ ਚਿਤਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਸਾਡੇ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਸਾਡੇ ਅਜੋਕੇ ਬਹੁਤੇ ਚਿਤਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸਮੂਹ ਦੀ ਆਸਥਾ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਵਰਗਾਂ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਧਕ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਪਛਾਣ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਨਾਨਕ ਸਰ (ਕਲੇਰਾਂ) ਵਾਲੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਜੋਂ

ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੇਸ ਵਿਦੇਸ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਥਾਨ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਠਾਠ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੰਗਦਾਰ ਚਿੱਤਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚਿੱਤਰ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਿੱਤਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹਟਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਚਿੱਤਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਠਭੂਮੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਪਹਿਲੀ ਤਸਵੀਰ ਚਿਤਰਕਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਹ 1935 ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਚਿਤਰਕਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਦੁਆਲੇ ਸਫੈਦ ਪੱਗ, ਗਲ ਲੰਬਾ ਚੋਬਦਾਰ ਪੀਲਾ ਚੋਲਾ, ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਹਲਕੇ ਮਟਿਆਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਚਾਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਸਤਰ ਤੇ ਬੇਲ-ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਚਿਹਰਾ ਗੋਲ ਨਹੀਂ। ਅੱਖਾਂ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਸਿੱਧੀ ਦਿੱਖ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹੋ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਹੈ।

ਮੁਬਾਈਲ-9899091186

ਅੰਤਰਾ

ਪ	ਪ	ਗ	-	ਪ	ਪ	ਨ	ਨ	ਸ	-	-	ਰ	ਸ	-	-	-
ਗੁ	ਰ	ਅੰ	ੜ	ਗ	ਦ	ਗੁ	ਰ	ਅੰ	ੜ	ੜ	ਗ	ਤੇ	ੜ	ੜ	ੜ
ਸ	-	ਗੰ	ਰ	ਸ	ਨ	ਧ	ਪ	ਪ	-	ਰ	-	ਗ	-	-	-
ਜੋ	ੜ	ਤੀ	ੜ	ੜ	ਜੋ	ਤ	ਸ	ਮੋ	ੜ	ੜ	ੜ	ਈ	ੜ	ੜ	ੜ
ਸ	ਸ	ਨ	-	-	ਸ	-	ਸ	ਰ	-	-	ਸ	ਸ	-	ਰ	ਗ
ਪ	ਰ	ਮੇ	ੜ	ੜ	ਸ	ੜ	ਰ	ਸੋ	ੜ	ੜ	ੜ	ਈ	ੜ	ੜ	ੜ
ਗ	ਪ	ਰ	ਰ												
ਸ	ਤ	ਗੁ	ਰ												
0				3				x				2			

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ॥

ਸਭਿ ਰਸ ਮਿਠੇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਣਿਐ ਸਾਲੋਣੇ ॥ ਖਟ ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ ॥ ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਾਉ ਏਕੁ
ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥੧॥ ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ
॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਰਤਾ ਪੈਨਣੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਸੁਪੇਦੀ ਸਤੁ ਦਾਨੁ ॥ ਨੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਕਦਾ ਕਰਣੀ ਪਹਿਰਣੁ ਪੈਰ ਧਿਆਨੁ ॥
ਕਮਰਬੰਦੁ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ॥੨॥ ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ
ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਘੋੜੇ ਪਾਖਰ ਸੁਇਨੇ ਸਾਖਤਿ ਬੂਝਣੁ ਤੇਰੀ ਵਾਟ ॥ ਤਰਕਸ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਸਾਂਗ
ਤੇਗਬੰਦ ਗੁਣ ਧਾਤੁ ॥ ਵਾਜਾ ਨੇਜਾ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਕਰਮੁ ਤੇਰਾ ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ ॥੩॥ ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਚੜਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ
॥ ਜਿਤੁ ਚੜੀਐ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਘਰ ਮੰਦਰ ਖੁਸੀ ਨਾਮ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ
ਪਰਵਾਰੁ ॥ ਹੁਕਮੁ ਸੋਈ ਤੁਧੁ ਭਾਵਸੀ ਹੋਰੁ ਆਖਣੁ ਬਹੁਤੁ ਅਪਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਪੂਛਿ ਨ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ
॥੪॥ ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਸਉਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ॥ ਜਿਤੁ ਸੁਤੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥੪॥੨॥

ENGLISH TRANSLATION

Siree Raag, First Mehl:

Believing, all tastes are sweet. Hearing, the salty flavors are tasted; chanting with one's mouth, the spicy flavors are savored. All these spices have been made from the Sound-current of the Naad. The thirty-six flavors of ambrosial nectar are in the Love of the One Lord; they are tasted only by one who is blessed by His Glance of Grace. ||1|| O Baba, the pleasures of other foods are false. Eating them, the body is ruined, and wickedness and corruption enter into the mind. ||1||Pause|| My mind is imbued with the Lord's Love; it is dyed a deep crimson. Truth and charity are my white clothes. The blackness of sin is erased by my wearing of blue clothes, and meditation on the Lord's Lotus Feet is my robe of honor. Contentment is my cummerbund, Your Name is my wealth and youth. ||2|| O Baba, the pleasures of other clothes are false. Wearing them, the body is ruined, and wickedness and corruption enter into the mind. ||1||Pause|| The understanding of Your Way, Lord, is horses, saddles and bags of gold for me. The pursuit of virtue is my bow and arrow, my quiver, sword and scabbard. To be distinguished with honor is my drum and banner. Your Mercy is my social status. ||3|| O Baba, the pleasures of other rides are false. By such rides, the body is ruined, and wickedness and corruption enter into the mind. ||1||Pause|| The Naam, the Name of the Lord, is the pleasure of houses and mansions. Your Glance of Grace is my family, Lord. The Hukam of Your Command is the pleasure of Your Will, Lord. To say anything else is far beyond anyone's reach. O Nanak, the True King does not seek advice from anyone else in His decisions. ||4|| O Baba, the pleasure of other sleep is false. By such sleep, the body is ruined, and wickedness and corruption enter into the mind. ||1||Pause||4||7||

ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ

ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ ੩੮ ਪਉੜੀ ੨੦

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸੇਈ।
ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਗੁਰੁ ਅੰਗ ਤੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮੇਈ।
ਅਮਰਾਪਦ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦਹੁ ਹੁਇ ਜਾਣੁ ਜਣੇਈ।
ਗੁਰੁ ਅਮਰਹੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਭੇਈ।
ਰਾਮਦਾਸਹੁ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ ਗੁਰੁ ਸਬਦ ਸਬੇਈ।
ਹਰਿਗੋਵਿੰਦ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨਹੁ ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦ ਹੋਈ।
ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖ ਫਲ ਪਿਰਮ ਰਸ ਸਤਿਸੰਗ ਅਲੇਈ।
ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦਹੁ ਬਾਹਿਰਾ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ॥੨੦॥੩੮॥

ENGLISH TRANSLATION

Guru Nanak is the true Guru and is God Himself. From the limb of this Guru was created Guru Angad and his flame merged in his (Guru Angad's) flame. From Guru Angad the omniscient Guru Amar Das emerged who was given the status of Guru. From Amar Das came into being Guru Ram Das who was quaffer of the nectar. From Ram Das came Guru Arjan Dev, the companion of the Guru's word. From Guru Arjan emerged Guru Hargobind, Guru and God in one. The gurmukhs in the holy congregation came face to face of the pleasure fruit of loving delight. Nothing in this world is outside the Guru and God.

(Vaaran Bhai Gurdas: Vaar 38, Pauri 20)